

Наталія Пархоменко

Міграційні процеси в постколоніальну добу

Анотація. У статті розглядається явище постколоніальної міграції. Зокрема, на прикладі країн колишнього Радянського Союзу вивчаються особливості міграційних процесів у постколоніальну добу, характерні особливості постколоніальних мігрантів, їхні відмінності від інших груп мігрантів.

Розпад Радянського Союзу викликав значні зміни у міграційній ситуації в цьому регіоні. Падіння «залізної завіси» навколо колишньої імперії дало громадянам нову можливість – відвідувати раніше недоступні країни далеко за межами колись найбільшої країни у світі. У той же час виникла нова реальність: у колишній Радянській Союз рухаються натовпи мігрантів, раніше класифікованих як внутрішні мігранти, тепер вони перетворюються на громадян різних країн і т.д.

Потоки людей з колишньої імперської периферії до центру колишнього Радянського Союзу, спадкоємцем якого є сучасна Російська Федерація, вписуються в концепцію постімперської міграції. Ознаки та характеристики постімперських держав включають аномальні демографічні й етнічні конфлікти, напруженість, нескінченні потоки біженців, інтенсифікацію імміграційних процесів, що викликає серйозні економічні проблеми. Перебуваючи «на рейках» мирного і незалежного розвитку, нові держави традиційно намагаються уникати міжетнічних і міжнаціональних конфліктів. У той же час, колоністи в нових державах часто сприймаються не як представники національних меншин, а як іноземці. Вони часто перевантаженою ностальгією за «великою імперією», за «країною, яку ми втратили».

Постімперська ситуація в Росії, яка стала наступницею колишньої радянської імперії, ця «велика сила, яка зникла з політичної карти світу», перетворюється на новий неоімперський і неокolonіальний «проект», особливості якого виявляються і у зовнішній, і у внутрішній політиці.

У статті обговорюється важливість питань міграції для постколоніального суспільства, основна увага приділяється важливості адекватних відповідей на історичні виклики постколоніальної доби.

Ключові слова: постколоніалізм, постколоніальна міграція, постколоніальний мігрант, Радянський Союз.

Nataliya Parkhomenko

Migration Processes in Postcolonial Era

Abstract. The article deals with the phenomenon of postcolonial migration. In particular, the example of the former Soviet Union studied specifics of migration processes in post-colonial days, prominent features of postcolonial migrants, their differences from other groups of workers.

The collapse of the Soviet Union, causing significant changes in the migration situation in the region. The result was the destruction of artificially isolated system migration of the former USSR. The fall of the «iron curtain» around the former empire gave citizens a new opportunity – to visit previously inaccessible countries far outside once the largest country in the world. At the same time, a new reality: the former Soviet Union are moving crowds of migrants who previously classified as internal migrants, now transformed into citizens of different countries and so on migrant foreigners. However, states of the former empire seen on the first day of the new migrants fraternal republics, as for example, migrants from outside the region.

Streams of people from the former imperial periphery to the center of the former Soviet Union period, which is the heir and successor of the metropolis, fits into the concept of post-imperial migration. This concept sees the origins of migration is in the disintegration of the former empire, and explains the high intensity of migration between the periphery and the center of existence in the past of old imperial relations between them.

The signs and characteristics of post-imperial states include abnormal demographics, ethnic conflicts and tensions, endless streams of refugees; increase self-start the process of decolonization and re-emigration, intensification of integration processes, as well as intensification of immigration processes, which caused economic problems. Being on the rails peaceful and independent development of new state traditionally try to avoid ethnic conflict and ethnic conflicts. At the same time, the colonists in the new states is often perceived not as representatives of national minorities, but as a foreigner. They are often overwhelmed with nostalgia for the «great empire», «country that we lost», of which they are accustomed ourselves to believe and involvement which allowed pain to feel important element in world order. Citizens also perceive new states colonists as part of the former empire. Post-imperial situation in the country, which became the successor of the former empire, «a great power that has disappeared from the political map of the world» transformed into neoimperial, neokolonial foreign and domestic policies.

The article discusses the importance of migration issues for postcolonial society, focuses on the importance of adequate responses to historic challenges of postcolonial era.

Keywords: postcolonialism, postcolonial migration, postcolonial migrant, Soviet Union.

З розпадом Радянського Союзу виникають істотні зміни у міграційній ситуації в даному регіоні. Його результатом було руйнування штучно ізолюваної системи міграції колишнього СРСР. Падіння «залізної стіни» навколо колишньої імперії дало громадянам нову можливість – відвідувати раніше недоступні країни далеко за межами колись найбільшої держави у світі. Водночас формується нова реальність: теренами колишнього СРСР рухаються натовпи мігрантів, котрі раніше класифікувалися як внутрішні мігранти, а тепер перетворилися на громадян різних країн і, таким чином, на мігрантів-іноземців. Однак держави-частини

колишньої імперії не сприймають з першого дня мігрантів з нещодавно братських республік, як, скажімо, мігрантів з-за меж регіону.

Потоки населення з колишньої периферії до колишнього імперського центру періоду Радянського Союзу, котрий стає спадкоємцем та правонаступником радянської метрополії, цілком вписується у концепцію постімперської міграції. Ця концепція вбачає витоки міграції саме у розпаді колишньої імперії, і пояснює високу інтенсивність міграції між периферією і центром існуванням у минулому давніх імперських зв'язків між ними. Європейські дослідники постімперських міграційних

процесів (К. Беркі, А. Блейкелі, Р. Брубейкер та інші) зазначають, що на сьогоднішній день мало не у всіх галузях економіки країн Європейського Союзу відчувається брак кваліфікованих робітників, вищого і середнього технічного персоналу. Найближчим часом (у перспективі 25 років), у ЄС бракуватиме 35 млн. працівників, і це відбуватиметься на тлі зниження народжуваності та старіння населення європейських країн [5, с. 40]. Сучасні дослідники обмежуються періодом безпосередньо після падіння імперії і розглядають міграцію як частину процесу деколонізації. Описані ними міграційні потоки в першій половині 90-х рр. XX століття, безсумнівно, мали постколоніальний характер.

За чверть століття по розпаду радянської імперії, в умовах зростаючої глобалізації варто замислитися, чи погляд на міграційні процеси на пострадянських теренах через призму теорії постколоніалізму виправданий, адже постколоніальний чинник до цих пір грає ключову роль у формуванні міграційної ситуації в регіоні. У Західній Європі на початку 70-х років двадцятого століття саме колоніальні зв'язки та географічна близькість стали вирішальними факторами для росту і консолідації моделей міграції, тоді як сьогодні ці чинники значно втратили своє значення. В умовах глобалізації та створення світового, глобального ринку праці саме попит на робітників часто стає основним фактором, – можна почати міграцію в новому напрямку без наявності постколоніальних зв'язків.

Якщо говорити про СРСР, як втілення моделі «метрополія-колонія», то колонізаційна міграція здійснювалася у цій країні у формі урядової міграційної політики, котра сприяла впливам на демографічну ситуацію, «насильницькій асиміляції націй, пригніченню національних культур, прихованій етнічній ворожнечі» [4, с. 378]. Наслідком такої агресивної імперської міграційної політики цілі нації та народи було перетворено на політичних втікачів або переселенців. Міграційна доктрина радянської доби спиралася на паспортну систему, трудове законодавство та житлову політику, і являла собою керівний принцип та систему офіційних положень, що, окрім іншого, мало забезпечувати радянську модель індустріалізації, вирівнюючи господарський розвиток союзних республік та забезпечуючи інтенсифікацію мобільності робочої сили. Для забезпечення цих завдань було розроблено цілу низку державних програм (сільськогосподарське переселення сімей, організований набір робочої сили тощо), задля залучення працівників у регіони, що потерпали від нестачі робочої сили, було створено систему професійної та регіональної диференціації оплати праці. Однак провідним інструментом регулювання та контролю міграційних потоків була не економічна політика, не права й свободи людини та громадянина, а саме паспорта система.

До ознак та характеристик постімперських держав можна віднести ненормальну демографічну ситуацію, етнічні конфлікти та напруженість, нескінченні потоки біженців; зростання самоуправління, запуск процесів деколонізації та

реєміграції, активізація інтеграційних процесів, а також інтенсифікація імміграційних процесів, які викликані економічними проблемами. Ставши на рейки мирного та самостійного розвитку, нові держави традиційно намагаються уникати етнічного протистояння та міжнаціональних конфліктів. Водночас, колоністи у нових державах найчастіше сприймаються не стільки як представники національних меншин, скільки як іноземці. Їх найчастіше переповнює ностальгія за «великою імперією», «країною, яку ми втратили», частиною якої вони звикли себе вважати, і причетність до якої дозволяла почуватися більш важливим елементом світового порядку. Громадяни ж нових держав сприймають колоністів як частину колишньої імперії. Постімперська ситуація у країні, що стала правонаступницею колишньої імперії, «великої держави, що зникла з політичної мапи світу», трансформується в неоімперіалістичну, неокolonіалістську зовнішню й внутрішню політику.

Постколоніальних мігрантів варто розглядати в якості окремої категорії мігрантів, що пояснюється головним чином їхніми тісними зв'язками з метрополією (зокрема, знанням культури, мови, правил поведінки, традицій та звичаїв тощо), завдяки чому їм надають перевагу перед іншими групами мігрантів, постколоніальні мігранти також отримують певні привілеї, наприклад, полегшений доступ до громадянства колишньої «великої батьківщини». Постколоніальна міграція в цілому характеризується майже повною орієнтацією міграційних потоків до колишньої метрополії. На сьогоднішній день мало не у всіх галузях економіки країн Європейського Союзу відчувається брак кваліфікованих робітників, вищого і середнього технічного персоналу. Найближчим часом, у перспективі 25 років, у ЄС бракуватиме 35 млн. працівників, і це відбуватиметься на тлі зниження народжуваності та старіння населення європейських країн [1; 2; 3], пояснює вибір напрямку міграції.

Визначаючи, хто такий «постколоніальний мігрант», ми стикаємося з певними проблемами. Адже не існує чіткого визначення «постколоніальний мігрант». Основна проблема пов'язана з тим, що саме формулювання «постколоніальний» має багато значень. Так, до категорії «постколоніальних мігрантів» іноді включають, крім традиційних представників периферії, що їдуть до колишнього імперського центру на заробітки, також власне представників цього самого імперського центру, які прибули в імперський період до периферії, а після розпаду імперії повертаються до своєї країни походження, до пострадянського простору. До категорії постколоніальних мігрантів включають як представників титульних націй новостворених держав на місці колишніх радянських республік, так і етнічних росіян. Інші дослідники вважають, що «постколоніальними мігрантами» слід називати тільки представників корінного населення колишніх колоній, котрі приїжджають до экс-метрополії (не враховуючи повернення колишніх поселенців і колоніальної еліти).

Неоднозначність визначення ускладнює проведення чіткої межі поміж постімперською міграцією та іншими видами міграції. У зв'язку із цим виникає питання про те, як постімперський фактор насправді впливає на вибір напрямку міграції, і якою мірою він є важливим. До таких постколоніальних чинників можна віднести елементи, котрі, спираючись на досвід імперської минушини, дарують привілеї, якими користуються постімперські мігранти у країні-спадкоємиці давньої метрополії, в тому числі знання про реальність приймаючої країни, наприклад, мовний фактор, культурні особливості та традиції, створені за імперської доби комунікаційні мережі. Прикладом таких постколоніальних систем міграції може служити британська, португальська чи французька, де жителі колишніх колоній мігрують до далеких метрополій, незважаючи на те, що вони можуть вибрати інший пункт призначення, розташований в тому ж регіоні або навіть на меншій відстані, з таким же або навіть більш високим рівнем життя. (Португалія, звісно, тут є найяскравішим прикладом, як країна з найнижчим рівнем економічного розвитку із перерахованих). Так, потреба у швидкому та ефективному подоланні повоєнної економічної кризи призвела до суттєвої лібералізації умов в'їзду мігрантів до Об'єднаного Королівства Великобританії та Північної Ірландії. Зрозуміло, що головною причиною такої «м'якої» політики в галузі міграції було прагнення залучити до виробничо-економічної сфери дешевої робочої сили з колишніх колоній. Однак задум спрацював, і на територію Великої Британії одна за одною рушили чималенькі потоки мігрантів.

Другий ключовий момент у вивченні постімперської/постколоніальної міграції визначається проблемою тривалості постімперської спадщини. Можна говорити про наявність певного «позитивного соціального капіталу» у постколоніальних мігрантів, котрий виражається у комплексі соціальної, історичної та культурної єдності з країною-метрополією. Однак ця перевага, котрою постколоніальні мігранти мають, порівняно з іншими мігрантами, носить тимчасовий характер. Вона послаблюється паралельно зі зникненням попередніх поколінь, тісно пов'язаних з імперським минулим. Наступні, молодші покоління, зі слабшими зв'язками із метрополією колишньої імперії, вже не можуть стовідсотково вважатися постколоніальними. Повертаючись до міграційної ситуації з повоєнною Великобританією, за плином чверті століття вже друге покоління мігрантів стикається з проблемою пошуку своєї нової ідентичності, що традиційно призводить до переосмислення взаємодії та співвідношення векторів «Схід-Захід». Так чи інакше, в перспективі вивченні постколоніальної/постімперської спадщини питання національності або самоідентифікації стануть провідними у вивченні пов'язаних із міграцією проблем.

Постколоніальна міграція на пострадянському просторі обумовлюється історичними причинами: період російського панування над іншими територіями протягом кількох сотень років, спочатку у вигляді Російської імперії, потім – у формі

Радянського Союзу, і на сьогодиншньому етапі – як Російська Федерація.

Постколоніальний/постімперський характер проявів сучасної міграції в регіоні можна виявити, аналізуючи напрямки міграційних потоків. Відповідно до теорії постколоніальної міграції можна спостерігати домінування Росії в структурі відтоку з інших країн в регіоні і значного зростання частки цих країн в структурі імміграції в Росію.

Не останню роль у цій ситуації відіграє розроблена в Росії державна програма сприяння добровільному переселенню до Російської Федерації співвітчизників, які проживають за кордоном. На державному рівні сформовано цілий соціальний пакет, згідно з яким переселенцям було обіцяно роботу, оплату переїзду, а також надання житла. Насамперед мова йде про працездатне населення репродуктивного віку, оскільки за допомогою програми «сприяння добровільному поверненню співвітчизників» Росія намагається у першу чергу розв'язати надзвичайно складні економічні та демографічні проблеми. Уряд обрав для переселення (на вибір) кілька регіонів, переважно землі прикордоння, в яких зафіксовано скорочення чисельності населення, або регіони, в яких відчувається нестача робочої сили на тлі розгортання великого виробництва. В намаганні привабити особливо високими виплатами «співвітчизників»/постколоніальних мігрантів Росія розраховує поліпшити свій соціально-економічний розвиток та вирішити проблему демографічної кризи. Найбільше надій Російська Федерація покладає на українських мігрантів. Так, згідно з Концепцією демографічної політики Російської Федерації на період до 2025 р., передбачено забезпечувати щорічний міграційний приріст на рівні понад 300 тис. осіб з тим, щоб забезпечити поступове збільшення чисельності населення до 145 млн. осіб [2]. Офіційні дані про довгострокову міграцію, опубліковані національними статистичними управліннями, регулярно вказують на провідну роль Росії як країни «прийняття» мігрантів з країн колишнього Радянського Союзу.

Панування російського вектора над іншими напрямками міграції абсолютно очевидне у країнах Закавказзя, Центральної Азії та Білорусі. Для громадян України і Молдови Росія також є важливою країною призначення міграції, але її частка в загальній статистиці міграції з цих країн суттєво менша за аналогічні показники у Білорусі. Для України обмін населенням між Україною та іншими республіками і регіонами Союзу Радянських Соціалістичних Республік, починаючи з 60-х років XX століття і до розпаду СРСР характеризувався міцністю і незмінністю основних параметрів та перманентністю географії міграційних зв'язків. Провідним партнером України з міграційного обміну незмінно залишалася Російська Федеративна Соціалістична Радянська республіка, переважно Центрально-Чорноземний, Північно-Кавказький та Східно-Сибірський райони. У 1991 році з падінням «залізної завіси» Росію дещо потіснила Польща. Однак на сьогоднішній день, згідно

даних Державної міграційної служби, в Росії працює до 40% українських трудових мігрантів [3].

Велику і важливу роль у міграційних процесах між центром колишньої імперії (в першу чергу Москвою) та периферією відіграють ті привілеї, котрі мають громадяни країн так званого СНД (тобто, колишніх союзних республік СРСР), і котрі є спадком колишньої імперії, і першість серед яких тримає безвізовий режим. Також не варто ігнорувати такий чинник, як мовний, оскільки російською мовою тією чи іншою мірою володіє переважна більшість громадян країн СНД. Також серед згаданих привілеїв варто згадати і про можливість застосування російського громадянства у спрощеному режимі.

Водночас постколоніальний чинник щоразу менше впливає на формування міграційної ситуації в регіоні. Гравітаційні впливи колишньої метрополії децю зменшилися. Для країн Середньої (Центральної) Азії зростає привабливість Казахстану та Азербайджану. На сьогоднішній день мало не у всіх галузях економіки країн Європейського Союзу відчувається брак кваліфікованих робітників, вищого і середнього технічного персоналу. Найближчим часом, у перспективі 25 років, у ЄС бракуватиме 35 млн. працівників, і це відбуватиметься на тлі зниження народжуваності та старіння населення європейських країн [3, с. 47]. Нарешті починає відігравати свою роль географічний чинник, культурна близькість, значно менші фінансові витрати та відсутність агресивних антимігрантських настроїв. Соціологічне дослідження Левади-Центр демонструє негативне ставлення до вихідців з країн Середньої Азії 29% росіян. Це друге місце в рейтингу необхідності обмежити перебування в Росії (першість і 34% належать вихідцям з Кавказу). Градус ксенофобії і бажання будувати «Росію для росіян» у 38% російських громадян не маскує навіть додаток «в розумних межах» [1]. Для України традиційний російський вектор поступово втрачає свою привабливість через політичний конфлікт на радикальні антиукраїнські настрої в Російській Федерації. І загальне зростання рівня ксенофобії в Росії сприяє процесу диверсифікації міграційних потоків у регіоні. На європейському ринку праці в цей же час ситуація змінюється в позитивний для мігрантів бік. На сьогоднішній день мало не у всіх галузях економіки країн Європейського Союзу відчувається брак кваліфікованих робітників, вищого і середнього технічного персоналу. Найближчим часом (у перспективі – 25 років) у ЄС бракуватиме 35 млн. працівників, і це відбуватиметься на тлі зниження народжуваності та старіння населення європейських країн [5, с. 187]. Однак антиіммігрантські настрої, багато в чому пов'язані зі страхом терористичної загрози, певним чином збільшують європейські перспективи українських потенційних мігрантів. Тож ринки праці і в країнах «Старої Європи», і в молодих європейських державах стають доступнішими для громадян України, Молдови та Білорусі.

Отже, постколоніальною міграцією називають міграцію населення з держав, які в недалекому минулому були периферією імперії, до країни, що

стала спадкоємицею колишньої метрополії. У світлі такого визначення постколоніальними мігрантами можна сміливо називати мігрантів з країн, що утворилися після розпаду колишнього Радянського Союзу, і їдуть до Росії не з туристичною метою. Давні історичні, політичні, культурні та соціально-економічні зв'язки визначали «російський» вектор міграцій у регіоні, котрий умовно називається СНД протягом перших десятиліть після розпаду СРСР, наступницею якого і стала Росія. Однак у вимірі другого покоління мігрантів (20-25 років) відбувається переорієнтація на інші напрямки міграції. Частково на це впливають внутрішньо-російські чинники юридичного та соціально-гуманітарного характеру (нові вимоги до мігрантів; прояви расизму, ксенофобії, зростання градусу ненависті в суспільстві). Другим моментом є пропозиція на західноєвропейських ринках праці, котра дає потенційним мігрантам можливість обирати країну призначення, виходячи не лише з мотивації культурної близькості, але і з позиції комфортності.

Література:

1. Интолерантность и ксенофобия. Опрос Левада-Центра – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.levada.ru/2016/10/11/intolerantnost-i-ksenofobiya/>
2. Концепция демографической политики Российской Федерации на период до 2025 года (Утверждена Указом Президента от 9 октября 2007 г. – №1351) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/191961>
3. Міграційний профіль України (2011 – 2015 роки). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf>
4. Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : підручник. – К., 2007.
5. Уткин А. И. Новый мировой порядок. – М.: Алгоритм, Эксмо. – 2006.

References:

1. The official site of Levada Center (2016), "Intolerance and xenophobia. The poll by the Levada Center", available at: <http://www.levada.ru/2016/10/11/intolerantnost-i-ksenofobiya/> [in Rus.].
2. Information Services (2007) Electronic Resources. "The Concept of the Demographic Policy of the Russian Federation for the Period Until 2025 (Approved by the Decree of the President of October 9, 2007), no.1351", [Online], available at: <http://base.garant.ru/191961> [in Rus.].
3. Information Services (2015) Electronic Resources. "Migration profile of Ukraine (2011 – 2015 years)", [Online], available at: <http://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf> [in Ukr.].
4. RYMARENKO, YU. (2007) *Mizhnarodne migratsiynе pravo: pidruchnyk* [International migration law: a textbook]. Kyiv. 840 pp. [in Ukr.].
5. UTKYN, A.Y. (2006) *Novyy mirovoy poryadok*. [New world order]. Algorithm, Eksmo. Moscow. [in Rus.].